

КА ВИРТУЕЛНОЈ ИГРИ ПОЈМОМ

(Приказ књиге: Богојевић, С. (2015). *Ка виртуелној игри појмом*.
Филозофски факултет у Бањој Луци)

Мирослав Дринић¹

Премда је књига Светозара Богојевић „Ка виртуелној игри појмом“ објављена 2015. године она ће актуелношћу своје теме добивати на важности, па заслужује пажњу у виду приказа не би ли њену комплексност учинили разумљивијом и приближили је читаоцима. Сажето исказано она се састоји из сљедећих поглавља: 1. Теоријски приступ проблему истраживања; 2. Методологија истраживања; 3. Резултати истраживања; 4. Закључци; 5. Литература; 6. Индекс имена и 7. Индекс појмова. У том циљу заронимо одмах у дубине њеног текста.

Ако се смисао животне игре, која животу даје смисао, састоји у одгајању спремности и осјетљивости за оно битно самог живота и његове апоретичности, те у покушајима да се пронађе одговор на њих, онда текст који је пред нама својом изузетношћу представља свједочанство једног таквог настојања. Међутим, на путу трагања за одговорима на постављене дилеме, ми нужно фиксирамо циљеве чије остварење зависи од спремности да се у пропитивању узетости пресазданим свијетом заузме нови угао посматрања. Онај ко се избори за њега, а што није нимало лако, стиче прилику да нам подари нове увиде и осјећај да смо, не само на трагу истине већ и у њој самој. Она се више не мисли, већ се догађа на исти онај начин како нам се игра некада догађала; када смо били дио ње и она дио нас. Игром и кроз игру смо градили свијет и своје мјесто у свијету. Оно најузвишеније и најсвјетлије, када говоримо о осјећају припадности свијету и природи ми увијек вежемо за наша појединачна дјетињства али и за дјетињство човјечанства. Поставља се питање: да ли смо на прагу новог окрета и

¹ Мирослав Дринић је доктор филозофских наука и редовни професор Филозофског факултета, Универзитета у Бањој Луци. Е-адреса: miroslav.drinic@ff.unibl.org

повратка игри као најаутентичнијем односу, који је у себи бременим новим могућностима за људску врсту и њен опстанак. Или још одређеније; може ли играње стварима и симболима бити допуњено игром појмовима, али не било гдје, већ управо у поретку виртуелног? Ако је одговор потврдан, онда се поставља питање његове далекосежности не само по човјекову личност, већ за судбину васпитања, педагогије и цјелине духовног опстанка који је под велом сумње. Пут ваљаним одговорима пути нас преко питања о језику, слици, писму, интуицији, појму, симболизацији, симулацији и виртуелизацији.

Свака озбиљна дискусија којом се тематизује судбинска опстојност савременог човјека у себи носи неизбјежно и питање о његовој рационалности и ирационалности као фундаменталним одредницама његовог развоја. Њега је немогуће замислити без прожимања поменутих сила, чије снаге обликују како свијест појединаца тако и културу. Још одређеније; било какво настојање да се испита људска свијест, која постоји као индивидуална свијест, незамисливо је без истраживања односа рационалног и ирационалног. Могућност да се одреди поље сусрета индивидуалне и родне свијести лежи прије свега у језику унутар којег се она манифестује у свом интересубјективном облику. Ипак, тренутак у којем смо се обрели као да доводи у питање могућност разумијевања свијести и даљег развоја у правцу тоталитета личности. У посвемашној владавини неоварваризма не представља више проблем то што рационализам у својој позитивистичкој и сцијентистичкој форми производи ирационализам као свој додатак, већ напротив што се рационализам труди да више не производи ирационализам, већ се према стварности покушава односити математички као да је она прорачунљива. Али на овај начин ирационалност није укинута већ је испоручена производним и друштвеним односима, оставши без цјеловите практичне дјелатности као изворног обитавалишта. Друштвени односи преко васпитања не користе се више за развијање индивидуалних односа и иницирање друштвености, већ за својеврсну дресуру човјека, који не прошавши пут растерећења кроз ирационално, није више у стању да направи искорак ка рационалном. Цјеловитост људске свијести тражи јединство ирационалног и рационалног, ипак, по Богојевићу остаје питање, зашто рационалност више не производи ирационалност, већ неразум у формама артифицијелности која нас, немоћна да нас растерети, лишава искорака ка стваралачком мишљењу.

Пут развитака, који је отпочео човјековим напуштањем контекста ситуације уз рађање језика, отпочињањем процеса симболизације, те рађањем појмова и окончањем у поретку виртуелног, указује се као дијалектички процес који је покренут изнутра али и споља. Као такав он се није дешавао нужно као прогрес, већ и као кретање у регресију, док је човјеково утемељење у личност текло са подједнаким шансама на успјех и неуспјех. Управо зато, по аутору, пред нама стоји обавеза да се одговори на питање гдје се у овом часу налазимо и да ли је могуће наслутити пут будућности. Одговор на ово питање тражи да направимо корак назад. По Богојевићу, са стицањем превласти појмовног мишљења владајућа стратегија обраде информација постаје секвенцијално-аналитичко-вербална, а њен ослонац је углавном у лијевој хемисфери мозга. На овај начин лијева хемисфера мозга постаје задужена и за актуелну, владајућу стратегију мишљења и говора. За разлику од лијеве хемисфере, гдје се обрађују виши подаци који су важни за мисао и акцију, у десној хемисфери процеси обраде информација се темеље на процесу обраде података у облику слика и визуелних представа усклађених у визуелној меморији. Смјена синергијског усаглашавања мишљења и говора њиховом синхронизацијом довела је до убрзања рационалног мишљења и изузетног развоја западне цивилизације. Поменутом смјеном блиједи до тада контекстуално јединство мишљења и говора. Синхронизацијом мишљења и говора ријеч престаје бити појам-симбол и прераста у појам-знак, чиме долази до ускраћивања креативног развитака уз истовремену кулминацију интелигенције ширењем значења знака. Вјеровање утемељено на памћењу догађаја одмјенили смо сумњом која је окренута будућности што захтијева константан рачунајући однос према стварности. И док се у рационалним временима боримо са свијетом око себе јер нам се због не постојања јединственог погледа на свијет наш положај чини несигурним, у ирационалним временима са јединственим погледом дозвољено нам је да се загледамо у нашу унутрашњост. Ипак, при том уврнућу, којим призивамо изнутра надолazeће, наше биће дјелује ограничавајуће. То и чини разлог амбивалентног конфликта при одрастању и развоју у окриљу потрошачког друштва. Дилему, бити свој или свјетски могуће је разријешити избављајући се из ирационалних тегоба, што би индивиду омогућило развој њене самосвијести и успостављање богатог друштвеног живота. Нужно је, како истиче аутор, окренути се ирационалној самосвијести која функционише широко испостављајући захтијев

за редефинисањем идентитета. Пuteви новог отварања не представљају обичну редукцију већ нешто што пути ка трансценденцији на основу искрене вјере у истинитост идентитета успостављених на ирационалној самосвијести. Трагање појединца за аутентичношћу пути нас ка потрази за смислом човјека, у шта нас увјерава рађање креативности која чини могућом трансценденцију као нешто што припада нашој унутрашњости и окрету односа рационалног и ирационалног унутар нас. По Богојевићу, тренутак окрета носи у себи битно нови ниво интеграције психичких функција, новог квалитета и нове димензије духовног живота. Тријумф апсолутне рационалности у лику корисности привео нас је епохи ирационалности као нужној компоненти самоосвјешћивања. Квалитативна промјена у интегрисању психичких функција водиће нас мишљењу које има сопствену нужност, по којој друштвено биће уз учешће свих индивидуа са пуном самосвијести о свом идентитету дјелује кроз јединство конкретног и апстрактног, као конкретно опште.

Иако повезаност латерализације функција, која је типична за човјека, с развојем мишљења и говора није и тешко да ће бити докучена, сам тај однос је врло вјероватан јер су последице које му придодајемо изузетно индикативне. У питању је корелациони однос унутар којег доминира међусобно кружно узроковање између процеса латерализације функција и развоја самих функција. И поред непрозирности неурофизиолошких корелата говора и мишљења важно је да се зна какво је физиолошко стање мозга прије, за вријеме, као и после критичног периода за усвајање језика. Поставља се питање да ли је језик у форми писаног говора неизбежна фаза у развоју људи или се све могло путити у другом правцу? При запиткивању, да ли се процес редукције симболизацијом могао другачије одвијати, треба имати у виду да историја развоја човјека није само израз биолошке већ и социјалне еволуције. Током дјеловања ових еволуција и преласка са првог на други сигнални систем могуће је да се десила подјела на „дискурзивни“ и „умјетнички“ тип нервне активности. Односно, одређени број људи остаје склонији представно-емоционалном одражавању стварности које се ослања на први сигнални систем и десну хемисферу мозга. Зачетак разликовања између умјетничког и дискурзивног типа само се продубио преласком са представног на појмовно мишљење. Нама је још увијек стран и необјашњен прелазак са иконицке на симболичку репрезентацију, али оно што је несумњиво јесте да су први

симболи иконички и да се развој арбитрарних система знакова темељи на њима. Слиједећи Супека аутор истиче да је симболичка функција под утицајем комуникације створила садашњи мозак, а не обрнуто. Будући развој мозга, који функционише као отворени систем, у великој мјери ће зависити од начина његове употребе. У том смислу нужно је изнова пропитивати свестраност, стваралаштво и слободу, те метакогнитивно доводити до свијести начин и домете интегрисаности виших психичких функција које чине тоталитет личности.

У овом тренутку људске опстојности изгледа као да смо при-спјели коначном одговору, јер растеређивање симболизацијом у језику није могуће и даље продубљивати због тога што су говор и мишљење доспјели до момента кад се почињу кретати унутар себе. По Гелено-вом мишљењу докинуте су могућности даљне виртуелизације помоћу језика. Остварење кретања рефлексивног мишљења унутар самог себе представља момент његовог затварања за све оно што није рационално. Пут од ријечи као симбола до арбитрарног знака који значење заснива на дискретним смисаоним јединицама довео нас је у процесу идеације до виртуелизације коју Бодријар назива симулакрумом. Унутар симулакрума као стварне реалности, унутар које није могуће повући грани-цу између репрезентације стварности и стварности, систем знакова је-дино упућује на самог себе. Знакови имају обавезу једино према самим себи као једино важећем референтном поретку. Отпочињући на овом мјесту надасве озбиљан али и провокативан дијалог са Бодријаром Богојевић поставља једно од кључних питања које је из потаје судбински опредјељивало крајњи исход и поенту књиге. Оно гласи: да ли је симулакрум, како мисли Бодријар, само даља и неумитна регре-сија заснована на продубљивању артифицијелне рутине, или он пред-ставља нови начин растеређења симболизацијом, која пружа шансу отварања на нови начин? По Богојевићу, ако је могуће говорити о но-вом отварању, онда би оно свакако – за разлику од старог, које је било окренуто вани – требало бити усмјерено према нашем унутрашњем свијету што би нам омогућило сусрет са самим собом. Таква виртуелна конкретизација као субјективизација објеката без нужности њихове објективизације кроз интернализацију доноси нам виртуелно ураћање у себе и виши ниво смислености. Бодријаров став да се налазимо на врхунцу виртуелизације и Геленова оцјена да смо са језиком додирну-ли плафон непосредног сензо-моторног оријентисања у свијету и са-знавања свијести, по аутору представља типичан став за постмодерну

из кога се види гдје смо и шта нећемо. Бодријарове жеље за преокретом у виду побуне против потрошачког друштва и конформистичког поретка нису дале резултата јер није пронашао субјекта промјене. На неуспјех је био осуђен и покушај реанимације „симболичке размјене“ као поетске размјене, која омогућује креативну културу, јер је по аутору немогућ повратак на премодерно друштво путем симболичке размјене. У постмодерном друштву као поретку симулације када ни сам рад као знак међу другим знаковима нема снагу преврата, започет је окрет ка ирационалности која се нуди као пут који би могао довести у питање рационалност корисности.

Док је у симболичкој репрезентацији систем појмова ослоњен на ријеч-знак био језичка симулација, која је из цјеловитог контекста ситуације ишчупала конкретно мишљење и као опште га смјестила у апстракцију појмовних релација, у симулакруму се на тај губитак одговара тако што се симулација испоставља за носиоца цјеловитости мишљења која не долази споља. Постављајући симулацију као облик привида који носи цјеловитост мишљења, симулакрум подастире нову локацију у којој ће се умјесто у унутрашњем говору вршити усаглашавање говора и мишљења, представљајући се и као тежња ка конкретном мишљењу. Та локација је погодна, попут контекста ситуације за синергију мишљења и говора у конкретну (практичку) мисао и попут унутрашњег говора за њихову синхронизацију у апстрактну (теоријску) мисао. Стога због превазилажења потребе за унутрашњим говором појавом виртуелне реалности као посредне посредности не нестају као превазиђене досадашње форме мишљења, већ се, напротив, враћају доносећи нове могућности по основу вишег нивоа интеграције психичких функција. Та могућност нас пути ка мисли о новој прилици која би се могла пружити интуицији при досезању цјеловитости мишљења. Наиме, хиперреалношћу симулације обликоване унутар виртуелне реалности укида се преваленција тежње ка општем у појму, јер се појам помоћу привида привида враћа конкретном, али сада расположив за комбиновање унутар симулације по критеријуму употребљивости. Употребљив на начин еклектичности, појам се на крају циклуса укида и нестаје заједно са симулацијом, као што са њоме поново и настаје. У симулакруму, као једину стварност истиниту по-себи, човјек је унио Кантово као-да, али је на тај начин и себе изложио опасности да се затвори у симулакруму. Та опасност је реална јер се симулације виртуелном реалношћу подржаног симулакрума, захваљујући расположивости појма на начин игре (као-да), укључују и искључују по потреби система а

не по потреби човјека. Симулација као оно конкретно потпуно посредно обликује „стварност“ као привидно успостављену кроз *виртуелну игру појмовима стварајући свијет ствари по-себи*. Дакле, ономе чему су некада служили митови и легенде, а што је за дјецу сачувано у бајци, сада служи симулакрум. Митово, легенде и бајке су чували идеју помажући јој да опстане у свијету таквом какав је, а симулакрум као свијет ствари по-себи нуди се да, производећи је, идеју издвоји из свијета „стварности“ и премјести у свијет за-себе. Пред нама се отвара питање да ли је тај свијет за-себе и даље човјеков свијет у којем од бића по-себи, производећи сами себе, постајемо бића за-себе, или се излажемо опасности потпуне артифицијелизације, тј. потпуног губитка себе.

Доводећи у питање Бодријаров нихилизам и „непомичну мртвај“, Богојевић тражи излаз из непокретности и поставља питање у којем се назире могући излаз. Није ли и сам симулакрум као систем знакова, који се позивају на саме себе, макар и на привиду утемељено одговарање на Ништа? Овдје имамо систем знакова у којем појавност знака први пут до краја извире из њега самога као његов привид, односно као знак знака. Као да присуствујемо настајању нешта из ништа, али важно је само то да ли нас на тај начин симулакрум од постојања пути ка постајању или не. Ако је из свијета ишчезао сваки смисао, а као једино упориште преостао привид као привид привида - хиперреалности, као једина тачка постојања у виртуелном свијету, онда преокрет који омогућује постајање може да се одигра једино у нама. У часу потпуне огољености и духовне биједи када је човјек постао објект и на крају потрошна роба нужен је сусрет са самим собом како би се родила нова идеја. Постављањем симулакрума наспрам Битка/Ништа као цјелине наспрам цјелине, тј. захваљујући томе што је привидом укинута категоријална стварност, на Битак или Ништа је одговорено најдослиједније до сада. Затварање дјеловања у свијету на начин недјелотворности упутило је позив на окрет и дјеловање према унутра. У виртуелној реалности, као пољу одрастања, у коме се и „да“ и „не“ могу изрећи без последица, зачиње се поље интуитивног трагања за приметним унутрашњим могућностима и повратак смислености. На тај начин, истиче Богојевић, симулакрум означен опасношћу, заправо је својим успостављањем разоткрио опасност пољедица симболизације која од свог почетка, као сензо-моторна оријентација у свијету, води виртуелизацији, која затвара умјесто да отвара. Ипак, симулакрум није само пуки наставак онога што је свој врхунац досегло у писаном говору, већ

пућење новим могућностима. Оне се више не темеље на језику у форми писаног говора заснованог на умној радњи појмом.

Када машина преузме на себе обавезе кодирања и декодирања, када се оно што је било функција унутрашњег говора одвија унутар ње, ка мисли и мишљењу се отвара пут преко игре у виртуелном простор-времену, која се и даље одвија као трагање одговарајуће ријечи за значењем, што је на вишем нивоу од оног што чини дијете када тражи одговарајућу ријеч за предмет. Али сада се та потрага одвија без условавања и стога ометања радњом конкретно присутним предметом у контексту ситуације и без дискурзивног успостављања релација појмова унутар затвореног појмовног система. Тим новим путем спознавања не само да се чува чулно-емоционално искуство, већ се оно при виртуелној игри појмом обогаћује, обнављајући и поново уздижући, изгубљени поетички приступ стварности. Уз напуштање комуникације утемељене на усаглашавању говора и мишљења фундираних на визуелном каналу комуникације, на техници читања и писања, и враћањем на усаглашавање преко слика које обезбјеђује интуитивни компјутерски програм моћи ће се водити разговор унутар себе употребом шире лепезе канала комуникације. Урањање у киберпростор омогућава нам спиритуално убацивање тијела у царство нематеријалног уз беспосљедино дјеловање, при чему се виртуелни свијет хиперреалности помјера симулацијом чију основу чини ментални, а не физички терен. Уз све већу интуитивност компјутерских програма будућност нам доноси не само виртуелну, већ и физичку интеракцију у тродимензионалним холограмима. Када су у питању страхови, за њих по аутору, нема разлога. Бојазан да ћемо изгубити дјелатни контакт са свијетом је неоправдан јер полази од два погрешна увјерења. По њима ми само дјелатношћу мјењамо свијет, док игра нема тих вриједности јер се њоме ништа не производи. Истичући важност Хајдегеровог става по коме само „пука акција не може спасити свијет“, Богојевић га слиједи препознавајући нове могућности унутар кибернетике која би могла довести до промјене позиције човјека у свијету кроз преображај дјелатности кроз њен отклон од корисности ка стваралачким задовољствима каква осјећа дијете при игри. Наиме, компјутерски програми омогућују присуство у догађају на начин модуса *као да*, на начин игре. Дјелатност можемо препустити машинама, а човјеку вратити игру и игри човјека. Пред нама је виртуелна револуција која пути виртуелној цивилизацији и промјени у систему вриједности којим се

руководимо уколико желимо да осигурамо мултипликацију идентитета и опстанак људства.

Критичари примјене виртуелних технологија упућују приговоре који су и у прошлости упућивани свему што је ново, а њихову суштину чини страх од поремећаја адекватног односа према реалном свијету и мијешања реалног и имагинарног, а што би за посљедицу могло имати депресију, апатију, асоцијалност. Свакако, технологије могу да буду опасне ако се користе за манипулацију, али оне нису узрок манипулације. Виртуелне технологије могу помоћи да се учење одвија на начин игре, поготово када су у питању дјеца млађег узраста. Игра се види као механизам на којем ће се фундирати виртуелно васпитање. С ослонцем на игру може се очекивати да ће васпитање остварити такав ниво виртуелизације који ће омогућити да се отвори могућност за ослобађање од подређености самој стварности. Међутим, радикална промјена васпитања није могућа без радикалне промјене и подређивања рационалног, ванконтекстуалног учења, ирационалности игре чија је предност управо у њеној контекстности. Виртуелног васпитања нема ако игром као његовим механизмом не изградимо нова когнитивна оруђа која доносе превагу креативности над конформизмом. То ново когнитивно оруђе има виртуелну писменост као своју технику. Виртуелно доба неки доживљавају као крај историје, а из угла педагогије као крај васпитања. Међутим, Богојевић истиче да се прије ради о крају дјетињства рода и почетку нове етапе у људском развоју која ће бити обиљежена повратком човјека игри (спонтаности) и игре човјеку, али сад на вишем нивоу од оног почетног на којем смо открили слободу. Остварење овог сна упитно је најприје с позиције вриједносног система. Наиме за стремљење ка слободи нужна је зрелост. Али човјек је зрео од момента рођења, јер је личност од рођења и сав проблем је у томе да човјек буде прихваћен као личност упркос свим облицима отуђења који се појављују на том путу, а који су нужни, јер без конфликта и њиховог превазилажења нема одрастања. Личност није сума дијелова и не мијења се мијењањем појединих дијелова већ поновним интегрисањем психичких процеса у тоталитет личности у складу с развојним потребама које надлазе и споља и изнутра. Човјек је зрео од свог рођења утолико уколико се буди као човјек, а да би се као такав будио нужно је сазревање за стваралаштво, јер је стваралаштво као игра родна суштина човјека којом он продукује себе као тубиће.

На крају, с пуно поуздања можемо устврдити да се пред нама налази изузетно научно остварење чији се домети потврђују у сваком његовом сегменту. Аутор је, исказујући посебну мисаону проницљивост и дар да осјети и маркира оно суштинско у проблемима које је разматрао, јавности понудио врсно дјело, које својим садржајем и понуђеним одговорима дјелује крајње инспиративно. Смјеле анализе и мајсторска сажимања и увезивања изузетно комплексних проблема, који су операционализовани и у конкретном истраживању, само потврђују духовну проницљивост и стилско умијеће аутора. Емпиријско истраживање извршено на узорку од 873 дјеце узраста од пет до четрнаест година могло би се показати као најбитнији, конкретни допринос одговарању на питање како ће надоласећа виртелна игра појмом подстакнута надирањем виртуелне реалности као новог поља усаглашавања говора и мишљења утицати на интеграцију психичких функција. Пред нама се налази дјело које ће с обзиром на ширину захвата не само у сфери васпитања, педагогије и психологије, већ и филозофије, иконологије и медиологије, бити од посебне користи онима који се баве поменутиим областима.